

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تأملاتی مقدماتی در نظام قضا و تقنین

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
گروه پژوهشی توسعه اموربخشی و محیط زیست
مجموعه گزارش ۴۶

شناسه گزارش

عنوان	تأملاتی مقدماتی در نظام قضا و تقنین
کد شناسه	۹۸-۱۰-۱۰۸۵
گروه پژوهشی	توسعه اموربخشی و محیط زیست
پدیدآورنده	وحید کوثری
همکاران	-
مشاور علمی	دکتر فرهاد دژپسند
ناظر علمی	دکتر فتح اله آقاسی زاده
صفحه آرایی و ویراستاری	محمدسعید حسن پورزرکامی
ناشر	مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده نگری
تاریخ انتشار	اردیبهشت ۱۳۹۸
مطالب این گزارش لزوماً بیانگر نظر رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور و مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری نمی‌باشد.	
حقوق معنوی اثر متعلق به پدیدآورندگان و حقوق مادی آن، به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری سازمان برنامه و بودجه کشور تعلق دارد و استفاده از آن با ذکر ماخذ بلامانع خواهد بود.	
آدرس: تهران - میدان بهارستان - خیابان صفی‌علی‌شاه کد پستی: ۱۱۴۹۹۴۳۱۴۱	
https://www.dfrc.ir/ Email : info@dfrc.ir	

پیشگفتار

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، پژوهش در حوزه‌های کلیدی و موضوعات اساسی مرتبط با راهبری توسعه کشور را رسالت و وظیفه ذاتی خود دانسته و از این‌رو در آستانه چهل سالگی انقلاب اسلامی، مطالعاتی را برای تهیه گزارش‌هایی در برگیرنده دستاوردها و چالش‌های کشور آغاز نمود.

در همین راستا، چند قلمرو خاص مورد توجه قرار گرفت و محققان صاحب صلاحیتی برای تهیه این گزارش‌ها انتخاب شدند، گزارش حاضر با عنوان **تاملاتی مقدماتی در نظام قضا و تقنین**، از جمله آن گزارشات بوده که نهایی و آماده تقدیم به مخاطبین شده است.

امید است در نتیجه نشر و تأمل در نتایج و یافته‌های پژوهشی چنین گزارش‌هایی، روند حرکت به سمت توسعه و تعالی ایران، پرشتاب‌تر گردیده و آینده بهتری برای کشور رقم زده شود.

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، مراتب سپاس و قدردانی خود را از تلاش مشترک آقایان دکتر فرهاد دژپسند، رئیس سابق مرکز، دکتر آقاسی‌زاده، سرپرست و ناظر علمی مطالعات و همچنین آقای وحید کوثری که پژوهش را به انجام رسانده‌اند و سایر عزیزانی که در جهت آماده‌سازی و نشر این اثر همت نموده‌اند اعلام می‌دارد و برای این عزیزان، موفقیت مستدام آرزو دارد.

علیرضا آزموده اردلان

سرپرست مرکز

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۲.....	۱- فقدان ساختار منسجم و جامع مبارزه با فساد
۸.....	۲- قوانین و مقررات
۱۲.....	۳- وضعیت پرونده های قضائی
۱۴.....	۴- تحلیل نادرست از وضعیت نیروی انسانی در قوه قضائیه
۱۸.....	۵- لزوم تقویت توجه به مقوله «پیشگیری»
۲۰.....	۶- وضعیت نامطلوب زندانیان کشور
۲۰.....	۷- اطلاع دادرسی
۲۳.....	۸- منابع و مآخذ

مقدمه

اجرای عدالت، قانون، مجازات و زندان شاید قدیمی‌ترین واژگان تاریخ بشریت بوده که همواره در هر برهه‌ای از تاریخ به نحوی از انحاء جوامع را درگیر کرده و یکی از مهمترین عناصر و مولفه‌های حکومت‌داری صرف نظر از نوع رژیم محسوب می‌شده‌اند. قرن‌ها پس از پشت سرگذراندن نظام‌های پادشاهی و دیکتاتوری و تجمیع قدرت سه‌گانه وضع قوانین، اجرا و مجازات در یک فرد، امروزه نظام قضایی به عنوان یکی از ارکان سه‌گانه ملهم از «اصل تفکیک قوای منتسکیو»، در کنار نظام تقنینی و اجرایی، و در راستای پیاده‌سازی تئوری «قدرت، قدرت را محدود می‌سازد»، تقریباً پذیرفته‌ترین شکل، مطلوب‌ترین و عملی‌ترین الگوی اعمال حاکمیت در جهان محسوب می‌شود.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در اصل پنجاه و هفتم (۵۷) با پذیرش شکلی اصل تفکیک قوا بیان می‌دارد: «قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران عبارتند از قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه که زیر نظر ولایت مطلقه امر و امامت امت بر طبق اصول آینده این قانون اعمال می‌گردند. این قوا مستقل از یکدیگرند». بدیهی است اهمیت این رکن از ارکان نظام جمهوری اسلامی ایران ایجاب می‌نماید که حاکمیت همواره نسبت به این تشکیلات حساس بوده و در راستای تحقق پیشرفت و عدالت، با انجام مطالعات دقیق و علمی در این حوزه، نسبت به سنجش وضع موجود با واقعیات جامعه، همسویی با آرمان‌ها و اهداف، و همچنین بررسی سرعت حرکت در جهت چشم انداز با باید‌های از پیش ترسیم شده اقدام نماید.

نظام قضائی ایران همچون سایر ارکان و همچون سایر نظامات قضائی جهان قطعاً کاستی‌ها، نقاط ضعف و نقاط قوتی دارد که نیازمند بررسی است. این تحقیق، با تکیه بر آمار و ارقام، صرفاً نگاهی است مقدماتی و کلی به مقوله‌هایی که به نظر می‌رسد نیاز به تمرکز و برنامه‌ریزی دقیق‌تری از سوی سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران این حوزه دارد.

مهم‌ترین نقاط هشدار و تمرکز نظام قضا و تقنین

در این گزارش، به حوزه‌هایی در سطح کلان پرداخته شده است که نیازمند تأمل، اصلاح و گاه بازنگری سیاست‌هایی است که نسبت به آن‌ها وجود دارد:

- ۱- فقدان ساختار مناسب و کارآمد ضد فساد
- ۲- قوانین و مقررات

- ۳- اطلاع دادرسی
 ۴- وضعیت پرونده‌های قضائی
 ۵- درک نادرست از نیروی انسانی قوه قضائیه
 ۶- وضعیت نامطلوب زندانیان کشور
 ۷- لزوم تقویت توجه به مقوله «پیشگیری»

۱- فقدان ساختار منسجم و جامع مبارزه با فساد

فساد (Corruption) از ریشه لاتین Rumpere به معنای «شکستن» گرفته شده و بدین معنی است که در فساد چیزی می‌شکند یا نقض می‌شود مانند هنجار، قانون یا مقررات اداری.^۱ در فرهنگ فارسی واژه فساد را به تباه شدن، نابود شدن، از بین رفتن، متلاشی شدن، تباهی، خرابی، نابودی، زیان، شرارت، ظلم و ستم معنی کرده‌اند.^۲ در فرهنگ فرانسوی لاروس نیز «فساد»^۳ عمل و نتیجه «فساد کردن»^۴ و به انجام هرگونه «اقدام بر خلاف وظیفه»، رشوه دادن، تباه کردن، خراب کردن و ... معنی شده است.^۵

سخن گفتن از فساد در یک نظام اداری و یا مبارزه با فساد در ارکان حاکمیت موضوع حساس و با اهمیتی است که نمی‌توان راجع به آن بدون انجام تحقیقات مفصل و دقیق سخن گفت. فساد اداری پدیده‌ای عام و جهانی است که در قالب اشکال مختلفی بر افراد تحمیل شده و حتی در شرایطی ممکن است آن چنان رشد و نمو نماید که مرتکبان فساد را نیز در کام خویش فرو برد. عوامل و انگیزه‌های متعددی برای بروز فساد اداری برشمرده شده که مهمترین آن‌ها عبارتند از تنگناهای اقتصادی، کم‌رنگ شدن ارزش‌های انسانی، تشدید قوانین و مقررات غیرضروری، افزایش روحیه زیاده خواهی و ...^۶ رابرت ب. زولیک رئیس سابق بانک جهانی، فساد اقتصادی را سرطانی می‌داند از فقرا می‌دزدد، در امور حکومتی به مصرف می‌رساند و اعتماد را از بین می‌برد.^۷ تعاریف مختلفی از فساد اداری بیان شده است که می‌توان موجزترین آن را تعریف ذیل دانست:

«استفاده غیرقانونی از اختیارات اداری/دولتی برای نفع شخصی» که البته این تعریف منوط به کامل، واضح، عادلانه و فراگیر بودن قوانین اداری شده است.^۸ بنابر این در تبیین حاکمیت، فساد به طور کلی به هر نوع

^۱- صفری، سعید و حمیدرضا نائی، «رویکردهای مختلف در مبارزه با فساد»، مجموعه مقالات دومین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی در کشور، انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، ۱۳۸۰، ص. ۱۴۵.

^۲- معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد دوم، چاپ ششم، تهران، ۱۳۹۳، موسسه انتشارات امیرکبیر.

^۳- La corruption.

^۴- Corrompre.

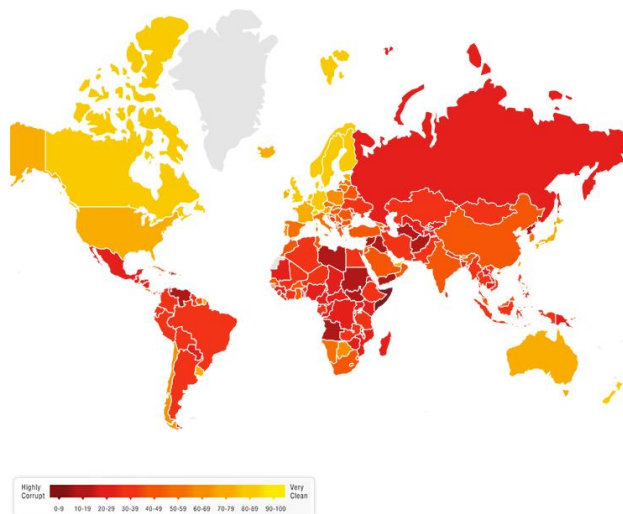
^۵- Larousse, ۲۰۰۵, Paris, France.

^۶- طالقانی، غلامرضا و همکاران، «بررسی عوامل فردی و سازمانی مؤثر بر فساد اداری در شعب بانک سپه استان قم»، مدیریت فرهنگ سازمانی، دوره ۱۲، ش ۲، ۱۳۹۲.

^۷- رحیمیان، نرگس، «بررسی فساد اقتصادی و راه‌های مبارزه با آن»، مجله اقتصادی، شماره‌های ۹ و ۱۰، آذر و دی ۱۳۹۳، صفحات ۱۱۶-۱۰۳.

^۸- Theobald, R. (۱۹۹۰). Corruption, Development and Underdevelopment. Durham, NC: Daka U. press,

سوء استفاده از قدرت عمومی در جهت تأمین منافع خصوصی اطلاق می‌گردد.^۱ تعیین وجود میزان فساد در نظام اداری کشور (به طور کلی)، با تکیه بر حدس و گمان یا شنیده‌های پراکنده افراد و رسانه‌ها امکان‌پذیر نبوده و اساساً صحیح نیست. بر اساس آخرین گزارش سازمان شفافیت بین الملل در سال ۲۰۱۷ میلادی، رتبه ایران بر اساس شاخص ادراک فساد (Corruption Perceptions Index) از میان ۱۸۰ کشور، در جایگاه ۱۳۰ ارزیابی شده است (شکل ۱).

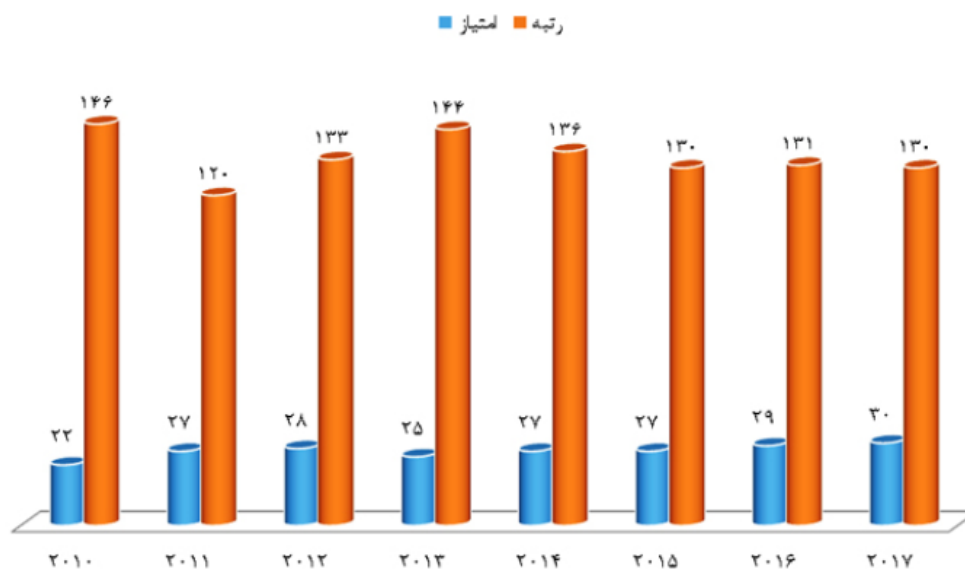
شکل ۱: نقشه وضعیت کشورها از نظر شاخص ادراک فساد در سال ۲۰۱۷

منبع: سایت رسمی سازمان شفافیت بین الملل (<https://www.transparency.org>)

نمودار ستونی ذیل نیز بیانگر امتیاز و رتبه جهانی ایران در شاخص ادراک فساد میان سال‌های ۲۰۱۰ الی ۲۰۱۷ می‌باشد:

به نقل از زاهدی، شمس السادات و همکاران، «بررسی عوامل مؤثر بر کاهش فساد اداری (مطالعه موردی در شهرداری تهران)»، مدیریت فرهنگ سازمانی، سال هفتم، شماره بیستم، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، صص ۵۵-۲۹.

^۱ - زرنندی، سعید و جواد معدنی، «طراحی مدل بومی مبارزه با فساد اداری در ایران»، دانش/ارزیابی، سال هفتم، شماره ۲۴، تابستان ۱۳۹۴، ص ۷.

شکل ۲: نمودار امتیاز و رتبه جهانی در شاخص ادراک فساد (۲۰۱۰-۲۰۱۷)

منبع: سایت رسمی سازمان شفافیت بین الملل (<https://www.transparency.org>)

فارغ از اینکه سازمان شفافیت بین‌الملل (Transparency International) تا چه حد اطلاعات متقنی در دست داشته و یا اساساً تکیه بر چنین تقسیم‌بندی‌هایی تا چه حد برای جمهوری اسلامی ایران قابل اعتناست، بر ضرورت مبارزه با فساد در هر میزان و رتبه‌ای که باشد، اتفاق نظر وجود داشته و باید برای از میان برداشتن فساد به عنوان «بزرگ‌ترین مانع توسعه اقتصادی و اجتماعی از منظر بانک جهانی»^۱، کمر همت بست.

از میان قوای سه‌گانه کشور، قوه قضائیه به دلیل برخورداری از جایگاه نظارتی خاص به موجب قانون اساسی نیازمند تأمل بیشتری نسبت به سایر قوا می‌باشد.

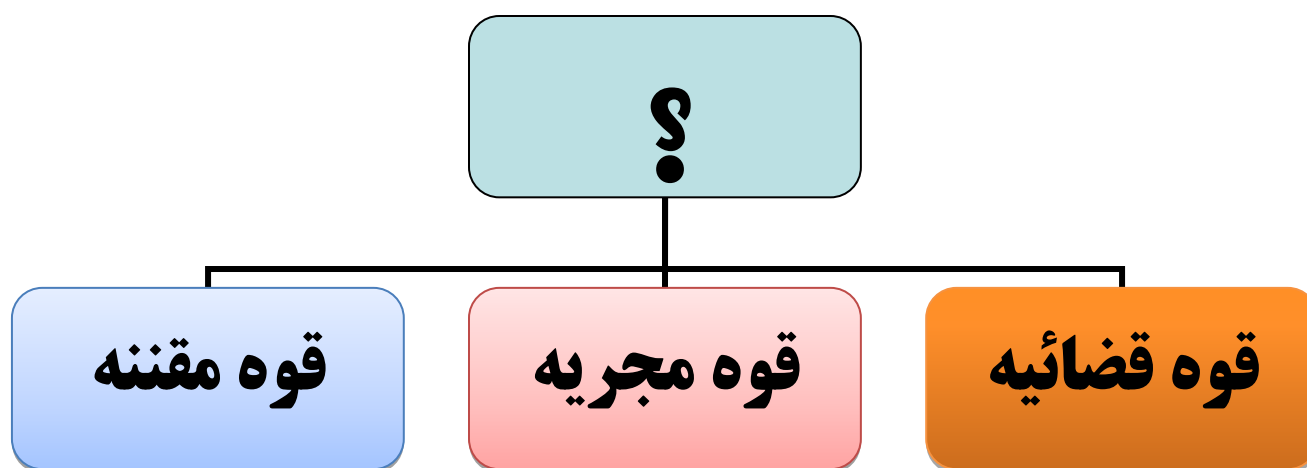
قوه قضائیه با دارا بودن بازوی نظارتی مهمی چون سازمان بازرسی کل کشور که به موجب اصل یکصد و هفتاد و چهار (۱۷۴) قانون اساسی در راستای نظارت بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه‌های اداری سازمانی زیر نظر رئیس قوه قضائیه تشکیل و قانون تشکیل سازمان بازرسی مصوب ۱۳۶۰ و اصلاحات بعدی، وظایف و اختیارات آن را تبیین کرده است، در ترکیب نهادهای مبارزه با فساد به لحاظ کارکردی رکن بسیار حائز اهمیتی محسوب می‌شود.

پیچیدگی شکل فساد و فراقوه‌ای و گستردگی آن موجب می‌گردد یک رکن از یک قوه هر قدر هم که توانمند و کارآمد عمل نماید، نتواند به شکلی جامع با این پدیده مبارزه نماید. بازگشت به تئوری تفکیک قوای منتسکیو و

^۱ - زاهدی، شمس السادات و همکاران، همان، ص ۳۸.

تحلیل فلسفه تفکیک قوا به عنوانی اصلی مسلم و پذیرفته شده در نظام‌های مردم سالار، که به عنوان اقدامی اولیه در عدم تجمیع قدرت، فی‌نفسه ضدفساد توصیف می‌شده، شاید در مراحل بعدی بروز فساد اداری و فساد که امروزه در نهادهای داخلی دولت‌ها رخ می‌دهد، کافی نباشد. مقتضیات فعلی قوانین اساسی و عادی کشور، تاکنون امکان تأسیس ساختاری مستقل و فراقوه‌ای به معنای اخص کلام را فراهم نیاورده و البته شاید هم چنین تأسیس و چنین اقدامی چندان در جهت منفعت توازن قوا نباشد.^۱

به نظر می‌رسد در چارچوب فعلی قانون اساسی امکان مانور ساختاری در این سطح دشوار و دور از ذهن باشد. ساختاری که به لحاظ قانونی بتواند بر هر سه قوه مجریه، قضائیه و مقننه در مقوله فساد امکان نظارت نهادی داشته باشد.

شکل ۳: جایگاه نهاد نظارتی بر سه قوه

به عبارت دیگر هدف، تأسیس نهادی مستقل است که بتواند اولاً به مقوله فساد در هر سه قوه و حتی در بخش خصوصی نظارت نموده و ثانیاً به دلیل اعطای نوعی نقش فراقوه‌ای به آن از سوی قانون، خود به مرور زمان به قدرتی افسارگسیخته و فسادزا دست نیابد.

گام اصلی چگونگی گنجانیدن نهادی مستقل و دارای اختیارات لازم و ناظر بر امر فساد در میان نهادهای موجود کشور است به نحوی که هم نظم منطقی ساختار قدرت را بر هم نزند و هم خود به مرور زمان دچار آفت قدرت نامحدود و فساد آور نگردد.

^۱ اختیار رهبری مصرح در بند (۷) اصل یکصد و دهم (۱۱۰) قانون اساسی (حل اختلاف و تنظیم روابط قوای سه‌گانه) را نباید با ساختار فراقوه‌ای و مستقل که کارکرد اصلی آن مبارزه با فساد باشد اشتباه گرفت.

در این زمینه مثال فرانسه^۱ احتمالاً جالب توجه خواهد بود. متعاقب گسترش فعالیت‌های انجمن‌های معروف و پرچم‌دار مبارزه با فساد همچون آنتیکور (Anticor) است که در سال ۲۰۰۲ میلادی با هدف مبارزه با فساد و افزایش اعتماد میان شهروندان، نمایندگان سیاسی آنها و دستگاه اداری تأسیس شد^۲ به دلیل ورود بی‌محابا و احتمالاً بی‌رویه آنتیکور در محاکم و پرونده‌ها، بر اساس رأی سال ۲۰۱۷ دیوان تمیز فرانسه^۳، فعالیتش محدود و از این پس چنین انجمن‌هایی نمی‌توانند در همه پرونده‌های سیاسی - مالی مداخله نمایند.^۴ بنابراین نکته بسیار مهمی که در هر نوع پیشنهاد اصلاح ساختاری متناسب با مقتضیات هر کشور برای تأسیس ارکان مبارزه با فساد باید مطمح نظر قرار گیرد، یافتن جایگاه درست و منطقی رکن مبارزه با فساد در میان سایر ارکان موجود است. در واقع ضروری است که نهادهای مبارزه با فساد، ضمن پیشبرد رسالت خویش، در تقابل با ارکان موجود بتوانند توازن قوا را حفظ کرده و به فعالیت خویش ادامه دهند.

لازم به ذکر است اخیراً آژانس ضد فساد فرانسه (Agence française anticorruption) به موجب قانون شماره ۲۰۱۶-۱۶۹۱ مورخ ۹ دسامبر ۲۰۱۶ تحت عنوان «شفافیت، مبارزه با فساد و مدرن‌سازی حیات اقتصادی» (Loi n° ۲۰۱۶-۱۶۹۱ du ۹ décembre ۲۰۱۶ relative à la transparence, à la lutte contre la corruption et à la modernisation de la vie économique)، زیر نظر وزارت دادگستری و وزارت بودجه فرانسه تأسیس شد و بر اساس ماده (۱) قانون مذکور، دارای رسالت مشاوره، معاضدت و نظارت گردید. قرار دادن یک نهاد مبارزه با فساد ذیل دو دستگاه وزارت دادگستری و وزارت بودجه، نکته قابل تاملی است که فرانسه با در نظر گرفتن مقتضیات و شرایط کشور خویش بدان دست یافته است.

لازم به ذکر است در سطح بین‌المللی، کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد، مصوب ۲۰۰۳ (The United Nations Convention against Corruption) معروف به کنوانسیون مریدا که به موجب قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد مصوب ۱۳۸۷ و وفق ماده (۹) قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷ جزو قانون داخلی محسوب می‌گردد، معروف‌ترین سند بین‌المللی قابل استناد در این زمینه است. ماده (۶) کنوانسیون در خصوص لزوم تأسیس نهادی مستقل و مجری سیاست‌های مندرج در ماده (۵) کنوانسیون (سیاست‌های مؤثر ضد فساد، مدیریت مناسب امور عمومی و اموال دولتی، یکپارچگی، شفافیت، اصل حاکمیت قانون، پیشگیری از فساد، ارزیابی کیفی اسناد و قوانین مرتبط با

^۱ - علت انتخاب کشور فرانسه در اکثر مقایسه‌های ایران با کشورهای خارجی، اولاً شباهت‌هایی بوده است که تا حدودی میان سیستم قضایی ایران و فرانسه وجود داشته ثانیاً اینکه فرانسه یکی از قوی‌ترین و قدیمی‌ترین حقوق‌های اساسی دنیا را داراست و حتی برخی بر این باورند که قوت و قدمت حقوق اساسی هیچ کشوری در دنیا به پای فرانسه نمی‌رسد. رک: اعرابی، سید محمد، «مطالعه نظام پاسخگویی دولت در ایران: نگرشی تطبیقی»، دانش مدیریت، شماره ۵۵، زمستان ۱۳۸۰، ص. ۱۲۰.

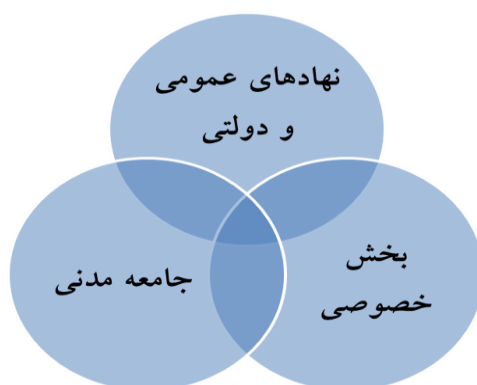
^۲ - <https://www.anticor.org/presentation/>.

^۳ - Cour de cassation.

^۴ - Anticor ne pourra plus intervenir tous azimuts dans les dossiers politico-financiers, <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2018/01/31/0101620180131ARTFIG00324-anticor-ne-pourra-plus-intervenir-tous-azimuts-dans-les-dossiers-politico-financiers.php>.

فساد، همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی با هدف پیشگیری از فساد... (تاکید می‌نماید لکن «در این کنوانسیون بر شرایط و معیارهای لازم برای تشکیل این نهادها اشاره نشده و همچنین تفاوت‌های اجتماعی، فرهنگی و اداری کشورها در نظر گرفته نشده است»^۱).

با در نظر گرفتن انتظارات افکار عمومی و همچنین انتظارات کنوانسیون مزبور از تأسیس نهادی مستقل در امر مبارزه با فساد و با مطمح نظر قرار دادن عملکرد گذشته نهادهایی چون سازمان بازرسی کل کشور، همچنین با توجه به رتبه و جایگاه تقریباً ثابت ایران در مقایسه با سایر کشورها از منظر سازمان شفافیت بین‌الملل بر اساس شاخص ادارک فساد (CPI) (با فرض اعتماد)، وجود چنین نهادهایی اگرچه لازم لکن کافی به نظر نمی‌رسند. فعالیت‌های ضد فساد و مدلی که عمدتاً در کشورهای اروپایی با توجه به کنوانسیون و سیاست‌های کارآمد مبارزه با فساد به کار گرفته شده، عمدتاً مبتنی بر اقدام سه جانبه در سطح نهادهای عمومی، بخش خصوصی و جامعه مدنی است.

شکل ۴: مبارزه با فساد به صورت سه جانبه

ماده (۱۲) کنوانسیون مریدا تحت عنوان **بخش خصوصی**، اشعار می‌دارد:

۱- هر کشور عضو، طبق اصول اساسی قوانین داخلی خود، اقداماتی را اتخاذ خواهد نمود تا از فساد بخش خصوصی جلوگیری کند، استانداردهای حسابرسی و ممیزی را در بخش خصوصی ارتقاء دهد و در صورت اقتضاء مجازات‌های مؤثر، بازدارنده مدنی، اداری یا کیفری مناسب را به خاطر قصور در پیروی از چنین اقداماتی، در نظر بگیرد؛ همچنین ماده (۱۳) این کنوانسیون تحت عنوان **مشارکت جامعه مدنی** بیان می‌دارد:

^۱ - ساداتی، سید محمد مهدی، «معیارهای کارآمدی درون سازمانی نهادهای مبارزه با مفاسد اقتصادی (با تاکید بر کنوانسیون مریدا و طرح تشکیل سازمان مبارزه با مفاسد اقتصادی)»، *دوفصلنامه حقوق اداری*، سال سوم، شماره ۹، پائیز و زمستان ۱۳۹۴، ص ۶.

۱. هر کشور عضو، در چارچوب امکانات خود و طبق اصول اساسی قانون داخلی خود، اقدامات مقتضی را به عمل خواهد آورد تا شرکت فعالانه افراد و گروه‌های خارج از بخش دولتی مثل جامعه مدنی، سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های جامعه‌مدار را جهت جلوگیری و مبارزه با فساد، ارتقاء دهد و آگاهی عمومی را در رابطه با وجود، علل و شدت و تهدید فساد ارتقاء دهد. مشارکت باید با انجام اقداماتی مانند موارد زیر تقویت شود:

الف - ارتقاء شفافیت و مشارکت مردم در فرآیند تصمیم‌گیری.

ب - تضمین این امر که مردم دسترسی مؤثر به اطلاعات دارند.

پ - انجام فعالیت‌های مربوط به اطلاع‌رسانی همگانی که به عدم تحمل فساد و نیز برنامه‌های آموزشی مردمی از جمله برنامه‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها کمک می‌کند.

ت - ارج نهادن، ارتقاء و حمایت از آزادی جهت یافتن، دریافت، نشر و توزیع اطلاعات مربوط به فساد

با عنایت به ملاحظات فوق‌الذکر، بدون تردید باید نوعی بازنگری و اصلاح ساختارهای نهادی کشور در زمینه مبارزه با فساد ایجاد گردد. نهاد نظارتی قوه قضائیه اگرچه در در چارچوب تئوری تفکیک قوای منتسکیو می‌تواند موجب برقراری توازن قوا و ضامن عدم رشد فساد اولیه ناشی از تجمیع قدرت باشد لکن در بعد کلان جامعه نمی‌تواند به تنهایی قادر به نظارت همه‌جانبه باشد. مدل و الگویی که جمهوری اسلامی ایران نیز می‌تواند در آینده در این زمینه برنامه‌ریزی نموده و به کار گیرد، احتمالاً خارج از سه ضلع مثلث دولت، بخش خصوصی و جامعه مردمی نخواهد بود.

۲- قوانین و مقررات

«دو نوع فساد وجود دارد: یکی هنگامی که مردم از قوانین تبعیت نمی‌کنند و دیگری مادامی که قوانین مردم را فاسد می‌کنند»^۱

منتسکیو

تعدد و تورم قوانین و مقررات

الف- رویکرد ناصحیح «تصویب قانون در برابر معضل»

«قوانین و مقررات» به عنوان سنگ ترازوی سنجش اعمال و افعال مردم در محاکم محسوب می‌گردد که می‌توان در تعبیری از آن به عنوان «نرم افزار نظام قضائی» کشور یاد کرد. اگرچه اختیار وضع قوانین به قوه مقننه بر می‌گردد لکن نتیجه و آثار آن به طرز ملموسی در کل کشور از جمله در نظام قضائی مؤثر بوده و هم نظام قضائی

^۱ - il y a deux genres de corruption : l'un, lorsque le peuple n'observe point les lois ; l'autre, lorsqu'il est corrompu par les lois, Charles-Louis de Secondat MONTESQUIEU, Esp. VI, ۱۲.

و هم جامعه را مستقیم یا غیرمستقیم متأثر و درگیر می‌سازد. عباراتی نظیر «جهل به قانون مسموع نیست» و یا صحیح‌تر «جهل به قانون رافع مسئولیت نیست»، بهترین مثال برای لزوم اصلاح و کارآمدسازی قوانین و مقررات در کشور می‌باشند. چه بسا بی‌اطلاعی از قوانین متعدد، ناخواسته فرد را در برابر قاضی قرار داده و در تلخ‌ترین سرنوشت، سال‌ها تحمل مجازات و زندان را برای وی به ارمغان خواهد آورد.

به عنوان یکی از مهمترین و حساس‌ترین خطرات تهدیدکننده کشور و نظام قضائی ایران می‌توان از رویکرد و فرهنگ غلط و متاسفانه غالب تصویب قانون در برابر هر معضل کشور یاد کرد. متاسفانه در حال حاضر در برابر هر معضل مدیریتی، اجرایی، اجتماعی، فرهنگی و ... سهل‌الوصول‌ترین راه‌حلی که به اذهان متبادر می‌گردد، تصویب قانون جدید است. حال آنکه با اندکی تأمل، صبوری، مطالعه و تدقیق در قوانین قبلی می‌توان موارد بسیاری را یافت که به کمک آنها هیچ‌کس خلاء قانونی احساس نکرده. به کرات مشاهده شده است که قانونگذار هنگام تصویب قوانین جدید به دلیل عدم آگاهی از اینکه دقیقاً چه قوانینی در این زمینه از قبل وجود دارد که مغایر با قانون جدید است، از عبارت «کلیه قوانین مغایر لغو می‌گردد»، استفاده می‌کند که نشان از ناآگاهی وی نسبت به موارد مغایر دارد.^۱ فاجعه‌آمیزترین رویکرد تنفیذ قوانین مقدم در قوانین مؤخر به دلیل عدم اجرایی شدن آنهاست! این موضوع شاید به لحاظ جامعه‌شناختی و روانشناسی نیز نیازمند کنکاش علمی باشد لکن موضوع به لحاظ حقوقی و قضائی قطعاً به بحران تبدیل شده است. اگرچه خاستگاه قوانین در مجلس شورای اسلامی و البته برخی نهادهای دیگر نظیر مجمع تشخیص مصلحت نظام یا شورای عالی انقلاب فرهنگی (که نه بر اساس اختیارات بلکه بر حسب رویه عملاً در برخی موارد وارد حوزه قانونگذاری شده‌اند) است، لکن در عمل دست به گریبانگیرترین قوه به هنگام رسیدگی قوه قضائیه می‌باشد که در اینجا اتفاقاً باید به داد قوه قضائیه رسید!

البته باید توجه داشت که بسیاری از لوائح قضائی با موضوعات تخصصی جرم و مجازات در قوه قضائیه تهیه شده و سپس در سیر مراحل قانونی تصویب قرار می‌گیرد.

بر اساس آخرین برآوردهای کلی که در سال‌های اخیر راجع به تعداد قوانین مصوب ایران با سابقه حدود ۱۰۰ سال قانونگذاری صورت گرفته، حدود ۱۱۰۰۰ عنوان قانون در کشور تصویب شده است؛^۲ این تعداد تقریباً همپای تعداد قوانین کشورهای چونی فرانسه است که سابقه قانونگذاری آن‌ها به بیش از ۲۰۰ سال می‌رسد.^۳

^۱ - سلطانی، سیدناصر، «علل نافرجامی تدوین و تنقیح قوانین در ایران»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، شماره ۴۵، زمستان ۱۳۹۳، ص. ۱۴۷.

^۲ - رک: سامانه ملی قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران، معاونت حقوقی ریاست جمهوری، (http://law.dotic.ir/AIPLaw/t_lawreglist.do?islaw=true) و همچنین سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی <http://rc.majlis.ir>.

^۳ - متاسفانه در بسیاری سایت‌های رسمی کشور به نقل از اشخاص مختلف، تعداد قوانین فرانسه ۲۸۰۰ عنوان ذکر شده است حال آنکه طبق آخرین بررسی‌های به عمل آمده از سوی نگارنده، در فرانسه ۱۱۵۰۰ قانون (Loi) و ۲۸۰۰۰ حکم (décret) تصویب شده و بحث تورم قوانین و لزوم چاره‌اندیشی جدی برای آن در فرانسه نیز مطرح است. برای مطالعه بیشتر رک:

GARELLO, Jacques, « Inflation législative et déclin du droit », *Un article de l'aleps, accessible à <https://www.contrepoints.org/2013/10/30/144443-inflation-legislative-et-declin-du-droit>, consulté en 1° fév. 2018.*

هرچند در خصوص تورم قوانین در نظام حقوقی ایران و لزوم تدوین و تنقیح آن کراراً اساتید و اندیشمندان این حوزه و قضات و حقوقدانان، نکاتی را متذکر شده‌اند لکن علیرغم تصویب **قانون تدوین و تنقیح قوانین و مقررات کشور مصوب ۱۳۸۹/۰۳/۲۵** روند نامطلوب پیشین با همان شتاب در حال تداوم است. بدیهی است با انجام صحیح تدوین و تنقیح قوانین و با کاهش حجم آن، از سردرگمی شهروندان و حتی قضات پیشگیری شده و درک مسائل حقوقی برای همگان آسان‌تر خواهد شد.

ب- فقدان شماره‌گذاری قوانین

یکی از ساده‌ترین، بی‌هزینه‌ترین و البته ابتدایی‌ترین اقدامات ممکن در تصویب قوانین، مبادرت به «شماره‌گذاری قوانین» به ترتیب تصویب است؛ امری که علیرغم ظاهر کم اهمیت آن کمک شایانی به در اختیار داشتن آمار دقیق قوانین مصوب، کمک به تنقیح قوانین، تسهیل دسترسی افراد به قوانین مصوبی می‌گردد که بعدها مورد اصلاح قرار گرفته‌اند و ... می‌گردد.

ج- فقدان قانون حاکم بر شکل ظاهری قوانین

نکته بسیار حائز اهمیت دیگر در مقوله شکلی قوانین، فقدان دستورالعمل یا قانونی است که شکل ظاهری قوانین را مورد توجه قرار داده و آن را از حالت سلیقه‌ای و فرم‌های متعدد و متنوع رهایی بخشد. برای مثال در نظام بین‌الملل، کنوانسیون حقوق معاهدات مصوب ۱۹۶۹ میلادی به «معاهده معاهدات» معروف شده است. به این دلیل که به لحاظ شکلی و اینکه یک معاهده صرف نظر از موضوعات آن، به لحاظ شکلی باید شامل چه بخش‌هایی (مقدمه، متن، موضوع و ...) باشد؟ چنین رویکردی در مورد قوانین کشور هرگز اتخاذ نشده است. فقدان نگاه دقیق و علمی در تصویب قوانین؛ شماره‌گذاری‌های سلیقه‌ای؛ تبصره نویسی‌های افراطی و بی‌رویه؛ نگارش یا عدم نگارش مقدمه؛ بی‌توجهی به واژگان فارسی، قابل فهم و مرسوم (علیرغم تذکرات شورای محترم نگهبان)؛ بدعت‌های بدون رویه قبلی در نگاشتن «اهداف و اصول حاکم بر قانون در صدر برخی قوانین» و ... مجموعه این عوامل منجر به سوء برداشت‌ها، به زحمت انداختن مجریان قوانین و ایجاد دردسر تفسیر از سوی قضات محترم محاکم دادگستری می‌گردد. نگارش قوانین قبل از هر چیز، یک تکنیک علمی آموختنی است که خلاء آن به شدت در کشور احساس می‌گردد.

بنابراین معضل تعدد قوانین یکی از مشکلات جدی کشور است که البته حل آن فراتر از نظام قضائی بوده و ایراد اصلی آن به قوه مقننه کشور به عنوان مرجع قانونگذاری بر می‌گردد. یک سر ثابت تمام نقاط هشدار نظام قضائی به قوانین و مقررات بر می‌گردد.

بدون تردید ایجاد تکلیف در حجم وسیعی از قوانین از یک سو و ناآگاهی و حتی ناتوانی در کسب آگاهی نسبت به این حجم از تکالیف مقرر در قوانین متعدد نتیجه‌ای جز پیچیده‌تر شدن دعاوی اعم از حقوقی و کیفری، افزایش آمار جرائم، زندانیان و ... نخواهد داشت.

د- تغییرات ناگهانی در مفاهیم قضائی ناشی از ترجمه متون غربی

یکی از آفت‌های جدی کشور که ناشی از فقدان راهبرد مشخص در برنامه‌ریزی کشور است، جبران عقب ماندگی‌ها از طریق ترجمه و یا پیاده‌سازی آخرین نسخه‌های کشورهای غربی در حوزه‌های مختلف از جمله نظام قضائی کشور می‌باشد. ضمن پرهیز از ورود به بحث چالش برانگیز و دارای ابعاد جامعه‌شناختی و فلسفی این پدیده که «قانون فرهنگ می‌آورد یا فرهنگ، قانون را»، علیرغم اذعان به تاثیرات متقابل هر دو عامل فرهنگ و قانون بر یکدیگر، متعقدیم که نباید فرهنگ قضائی کشور را هرچند به درستی، به طور ناگهانی دستخوش تغییرات قانونی ساخت. برای مثال یکی از قوانینی که هرچند به درستی تغییر یافت قانون آیین دادرسی کیفری است مصوب ۱۳۹۲ است. قانون مذکور نوآوری‌های بسیاری دارد که مهمترین آن تأمین حق دفاع متهم است؛ از جمله حضور وکیل در تمام مراحل رسیدگی از بدو تا ختم دادرسی، حتی در مرحله تحقیقات مقدماتی به گونه‌ای که ممانعت از حضور وکیل در دادسرا و دادگاه، ضمانت اجرای سنگینی دارد. لکن نکته حائز اهمیت آن است که برای انجام چنین تغییراتی باید گام به گام پیش رفت و هم دستگاه قضائی و هم مردم را به لحاظ فرهنگی آماده پذیرش چنین تغییراتی (هرچند صحیح) در مفاهیم قضائی کشور ساخت. بدیهی است تغییرات ناگهانی در چنین مواردی همواره واکنش‌های سریع را نیز به دنبال داشته و عدم توجه به آمادگی ذهنی و فرهنگی قضا و مردم و اهمیت ندادن به مساله لزوم فراهم آوردن زیرساخت‌های مناسب قبل از انجام تغییر، منجر به دامن زدن به مشکلات اجرایی و سردرگمی همگان می‌گردد که همین امر در مورد قانون آیین دادرسی کیفری ۹۲ رخ داده و موجب شد پس از تصویب و قبل از اجرا، بحث اصلاح آن مطرح گردد. در توجیه اصلاح این قانون به مواردی چون فقدان نیروی انسانی، کمبود منابع مالی و ... اشاره شد لکن موضوع اصلی همان تغییرات ناگهانی بدون برنامه ریزی قبلی است.

البته لازم به ذکر است برخی از قوانین و مقررات جایگاه برجسته‌تری داشته و ارتباط ویژه و تقریباً مستقیمی با کارکرد قوه قضائیه پیدا می‌کنند. به عبارت دیگر شاکله نظام قضائی از منظر نهادی پیوند تنگاتنگی با این قوانین برقرار کرده است. قوانینی چون قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی) مصوب ۱۳۷۹؛ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی؛ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲؛ قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷؛ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۲ و ... موضوع کیفیت قوانین مذکور نیازمند بررسی و سنجش دقیق آن با اقتضات جامعه ایرانی و امکانات قوه قضائیه و مهمتر از آن فرهنگ قضا، جامعه، وکلا و مجموعه دست اندرکاران نظام قضائی است، چرا که قوانین به تنهایی هر چقدر مدرن و پیشرفته تدوین گردند، بدون تغییر نگاه عوامل نظام قضائی و بدون تلاش برای ایجاد باور احقاق حق و پیگیری آن در مردم، هرگز نتیجه مطلوب حاصل نشده و پتانسیل پنهان قوانین به نیروی بالفعل و اجرایی تبدیل نخواهد شد. بنابراین به طور خلاصه، صرف نظر از ورود به بحث طولانی کارآمدی یا عدم کارآمدی نظام‌های حقوقی، در وضع موجود، ایرادات شکلی و ماهوی در رویکرد قوا نسبت به قوانین وجود دارد که مهم‌ترین آن‌ها به شرح ذیل است:

- تعدد و تورم افسارگسیخته قوانین با اتخاذ رویکرد هر معضل، یک قانون
- فقدان قانون حاکم بر شکل ظاهری قوانین
- آشفتگی شکلی و فقدان شماره گذاری قوانین
- تغییرات ناگهانی در مفاهیم قضائی ناشی از ترجمه متون غربی
- رویکرد یا بدعت اصلاح قانون در قانون
- عدم جدیت در اجرای سیاست تنقیح قوانین و مقررات

۳- وضعیت پرونده‌های قضائی

یکی از معضلات مهم نظام قضائی کشور آمار رو به رشد پرونده‌های وارده به دستگاه قضائی است. جدول ۱ بصورت تفکیکی آمار پرونده‌های ورودی در سال‌های ۹۴ و ۹۵ را در بخش‌های مختلف مجموعه دستگاه قضائی بیان می‌کند.

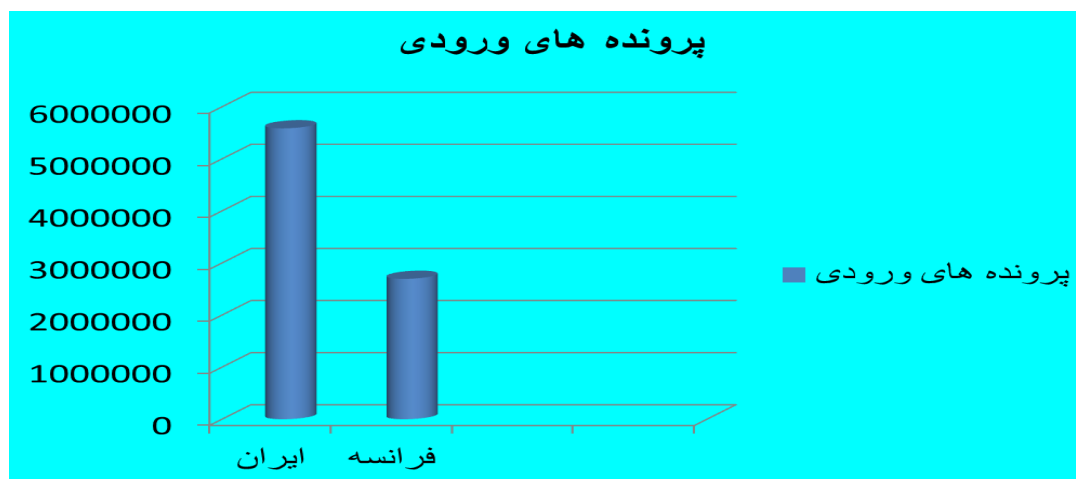
جدول ۱: آمار پرونده‌های ورودی در سال‌های ۹۴ و ۹۵ به بخش‌های مختلف مجموعه دستگاه قضائی

شرح		سال ۱۳۹۴	سال ۱۳۹۵	تغییرات/درصد
پرونده‌های وارده	واحدهای قضایی	۱۱/۴۹۳/۶۸۳	۱۱/۹۴۴/۹۲۸	۳/۹
	پرونده‌های یکتا	۵/۶۱۲/۲۹۶	۵/۵۸۵/۴۸۹	-۰/۵
	شورای حل اختلاف	۳/۳۱۱/۶۹۶	۳/۳۸۶/۵۶۴	۲/۳
پرونده‌های مختومه	واحدهای قضایی	۱۱/۱۸۴/۲۶۷	۱۱/۸۱۷/۵۶۱	۵/۶
	شورای حل اختلاف	۳/۲۹۴/۱۳۷	۳/۳۳۰/۳۵۰	۱/۱
پرونده‌های سازمان تعزیرات	ورودی	۵۲۲/۱۳۱	۵۱۷/۳۳۳	-۰/۹
	مختومه	۵۵۸/۶۸۳	۵۵۴/۸۲۹	-۰/۷

منبع: سایت رسمی وزارت دادگستری (گزارش عملکرد سال ۱۳۹۵)

قبل از هر چیز باید میان پرونده‌های در گردش و پرونده‌های یکتا (غیرتکراری) ورودی در هر سال تفکیک قائل شد. بدیهی است پرونده‌هایی که در هر سال به دستگاه قضائی وارد می‌شوند، لزوماً در همان سال حل و فصل نمی‌گردند، لذا همواره حجم قابل توجهی از پرونده‌ها به سال بعد منتقل می‌گردند و به عبارت دیگر حجم پرونده‌های در گردش ممکن است چندین برابر پرونده‌های ورودی باشد.

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌گردد، تعداد پرونده‌های یکتا در سال نود و پنج ۵,۵۸۵,۴۸۹ بوده است. مقایسه‌ای اجمالی میان تعداد پرونده‌های ورودی ایران و فرانسه در سال ۱۳۹۵، گویای تفاوت آماری بوده و از جنبه‌های مختلفی موضوع نیازمند بررسی و تحلیل خواهد بود:

شکل ۵: مقایسه پرونده های ورودی ایران و فرانسه در سال ۱۳۹۶

البته در تفسیر نمودار شکل ۵، میزان جمعیت متفاوت دو کشور و بالاتر بودن حدود ۱۲۷۳۹۶۳۲ نفری جمعیت ایران نسبت به فرانسه را نیز باید ملاحظه نظر داد، لکن علیرغم این مسئله و ایجاد یک تناسب ساده میان جمعیت دو کشور، کماکان آمار پرونده های ورودی ایران بالاتر است (حدود ۲۵۰۰۰۰۰ هزار). البته باید دانست که بالا بودن آمار پرونده های ورودی سالانه در نظام قضائی و به طور کلی بالا بودن آمار اختلافات حقوقی و کیفری میان مردم جامعه می تواند عوامل و دلایل متعددی در بر داشته باشد که مهم ترین آن ها به شرح ذیل است:

- عدم آگاهی حقوقی و فرهنگی جامعه؛
- فراهم نبودن بسترهای مناسب انجام صحیح معاملات؛
- هموار نبودن مسیر بسیاری از استعلامات الکترونیکی اطمینان بخش و سهل الوصول برای افراد قبل از ورود در معاملات؛
- مشکلات فرهنگی، اجتماعی و سلامت روانی جامعه؛
- مشکلات ناشی از مسائل اقتصادی و ...

بدون تردید نوک پیکان هجمه ها را نباید در وهله نخست، بدون در نظر گرفتن ریشه های بیرونی به سمت قوه قضائیه معطوف داشت لکن متأسفانه در اغلب موارد، راه حل معلول محوری و اتخاذ سیاست رفع معضل موجود بدون توجه به آینده، در سیاست گذاری های تقنینی، اجرایی و قضائی معمولاً ارجحیت داشته و عمق برنامه ریزی ها غالباً از دایره مشکل مطروحه فراتر نمی رود.

۴- تحلیل نادرست از وضعیت نیروی انسانی در قوه قضائیه

نیروی انسانی کمی و کیفی مطلوب و متناسب با نیازهای هر دستگاهی یکی از بدیهی‌ترین ملزومات در تمام دنیا محسوب می‌گردد. نظام قضائی کشور ایران نیز از این امر مستثنی نیست. جدول ۲ دربرگیرنده آمار کارکنان قضائی و غیرقضائی و همچنین آمار وکلا و کارشناسان رسمی است.

جدول ۲: آمار کارکنان قضائی، غیرقضائی، وکلا و کارشناسان رسمی

تغییرات (درصد)	سال ۹۵	سال ۹۴	شرح
۳/۶	۸۵۹۳۸	۸۲۹۳۸	غیرقضائی
۰/۵	۱۳۲۳۸	۱۲۶۳۸	قضائی
۱	۲۰۲۵۸	۲۰۰۰۰	سرباز وظیفه
۰/۵	۳۵۱۷	۳۵۰۰	نیروی انتظامی
۰/۲	۴۱۱۲۲	۴۱۰۰۰ نیروی شاغل در شورای حل اختلاف	سایر
۰/۶	۳۰۱۸۹	۲۹۹۹۶	وکلا و مشاوران و کارشناسان حقوقی ماده ۱۸۷
۱۴	۳۵۳۶۰	۳۱۰۰۰	وکلائی فعال در کانون
۱۲	۲۶۱۰۰	۲۳۱۸۷	کارشناسان رسمی

منبع: سایت رسمی وزارت دادگستری (گزارش عملکرد ۹۵)

یکی از معضلات جدی کشور که متأسفانه در برنامه‌ریزی‌های کلان همواره گریبانگیر کشور می‌باشد، **فقدان درک صحیح از مشکل اصلی ناکارآمدی** هاست. **عنوان «کمبود نیروی انسانی»** یا **«فقدان نیروی انسانی کافی»** یکی از کلیدواژه‌هایی است که در باب معضلات نظام قضائی پر بسامد بوده و بارها از سوی مسئولان محترم قضائی^۱ نخستین قربانی کاستی‌های نظام قضائی معرفی شده است. اما سؤال اصلی آن است که چگونه می‌توان وضعیت مطلوب یا عدم مطلوب کمی و کیفی نیروی انسانی را سنجید؟

^۱ - «...سرمشاه مشکلات در دستگاه قضائی کمبود نیروی انسانی کارآمد است...بخش بزرگی از مشکلات قوه قضائیه از جمله اطلاع دادرسی و ایتان آرا ناشی از کمبود نیروی انسانی کارآمد و مجرب است... آیت الله آملی لاریجانی، رئیس قوه قضائیه، گفتگوی مربوط به دیدار با اعضای شورای سیاستگذاری و برنامه ریزی سلامت قوه قضائیه و نمایندگان استانی مرکز سیاستگذاری و برنامه ریزی سلامت دستگاه قضائی، www.jamejamonline.ir، تاریخ انتشار: ۲۷ مهرماه ۱۳۹۳، تاریخ دسترسی به سایت: ۳ اسفند ماه ۹۶؛ «...قوه قضائیه مشکل جدی در نیروی انسانی دارد... ۵۰ درصد از پست‌های اداری قوه قضائیه بالاتر از حد است... حجت الاسلام والمسلمین امینی، معاون منابع انسانی قوه قضائیه، www.irinn.ir، تاریخ انتشار: ۲۴ آذر ۱۳۹۶، تاریخ دسترسی در سایت: دوم اسفند ماه ۱۳۹۶».

در بدو امر و بدون انجام تحقیقات و مطالعات دقیق و مفصل نسبت به آمار پرسنل قضائی سایر کشورها و نیز سایر عوامل مؤثر، نمی‌توان اظهارنظر جامعی در این زمینه داشت لکن به صورت اجمالی با تحلیل آمارهای رسمی منتشر شده در مطالعات نسبت به ۴۷ کشور اروپایی، بی‌آنکه موضوع سطح توسعه یافتگی کشورها و لزوم مقایسه ایران با کشورهای دارای شرایط مشابه لحاظ گردد، می‌توان مقایسه‌ای اجمالی داشت. از میان کشورهای فرانسه، آلمان، ایتالیا، هلند، اسپانیا و بلژیک، با توجه به میزان جمعیت آنها به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر جمعیت به ترتیب، ۱۲، ۲۴، ۱۱، ۱۲، ۱۰ و ۱۴ پرسنل قضایی وجود دارد که در مورد ایران این عدد به ۱۷ می‌رسد. همچنین تعداد وکلای این کشورها نیز به ترتیب ۱۴، ۷، ۲۶، ۷، ۲۶ و ۱۲ نفر به ازای هر صد هزار نفر جمعیت می‌باشد که این رقم در ایران ۷۶ نفر است^۱. بنابراین علی‌الاصول تعداد پرسنل قضایی و وکیل در چرخه نظام قضایی در مقایسه با سایر کشورها نه تنها کم نیست بلکه در مواردی بیشتر است (جدول ۳).

^۱ - * البته عدد مربوط به تعداد وکلا با احتساب وکلای کانون و وکلا و مشاوران... ماده ۱۸۷ در نظر گرفته شده و چنانچه صرفاً وکلای کانون لحاظ گردند این عدد تقریباً به ۳۸ نفر در هر ۱۰۰ هزار نفر می‌رسد

جدول ۳: مقایسه جمعیت، تعداد پرسنل قضائی و تعداد وکلا در تعدادی از کشورهای اروپائی

کشور ^۱	جمعیت ^۲	تعداد پرسنل قضائی / در هر ۱۰۰ هزار نفر ^۳	تعداد وکلا/در هر ۱۰۰ هزار نفر ^۴
فرانسه	۶۷۱۸۶۶۳۸	۱۲	۱۴
آلمان	۸۲.۷۹۹.۹۷۷	۲۴	۷
ایتالیا	۶۰۴۹۴۷۸۵	۱۱	۲۶
هلند	۱۷۱۸۲۴۶۲	۱۲	۷
اسپانیا	۴۶۵۲۸۹۶۶	۱۰	۲۶
بلژیک	۱۱۳۵۸۳۵۷	۱۴	۱۲

منبع: CEPEJ (La Commission européenne pour l'efficacité de la justice)

حال مولفه‌های جدول فوق در مورد کشور ایران در جدول ذیل ارائه می‌گردد:

جدول ۴: جمعیت، تعداد پرسنل قضائی و تعداد وکلا در ایران

کشور	جمعیت	تعداد پرسنل قضائی / در هر ۱۰۰ هزار نفر	تعداد وکلا/در هر ۱۰۰ هزار نفر
ایران	۷۹۹۲۶۲۷۰	۱۷	۷۶۵

منبع: درگاه ملی آمار ایران و سایت وزارت دادگستری (گزارش عملکرد سال ۹۵)

^۱- کشورهای مندرج در جدول به صورت تصادفی بر اساس تنوع جمعیتی بیشتر یا کمتر نسبت به جمعیت

ایران از میان کشورهای اروپایی انتخاب شده‌اند.

^۲ - Atlas des populations et pays du monde, accessible à <https://www.populationdata.net>, consulté en ۲۲ fév. ۲۰۱۸.

^۳ - Cepej, La Commission européenne pour l'efficacité de la justice, accessible à

<http://libertes.blog.lemonde.fr/۲۰۱۰/۱۱/۲۹/combien-de-magistrats-en-france/>, consulté en ۲۰ fév. ۲۰۱۸.

^۴ - Ibid.

^۵- این عدد با احتساب وکلای کانون و وکلا و مشاوران... ماده ۱۸۷ در نظر گرفته شده و چنانچه صرفاً وکلای کانون لحاظ گردند این عدد تقریباً به ۳۸ نفر در هر ۱۰۰ هزار نفر می‌رسد.

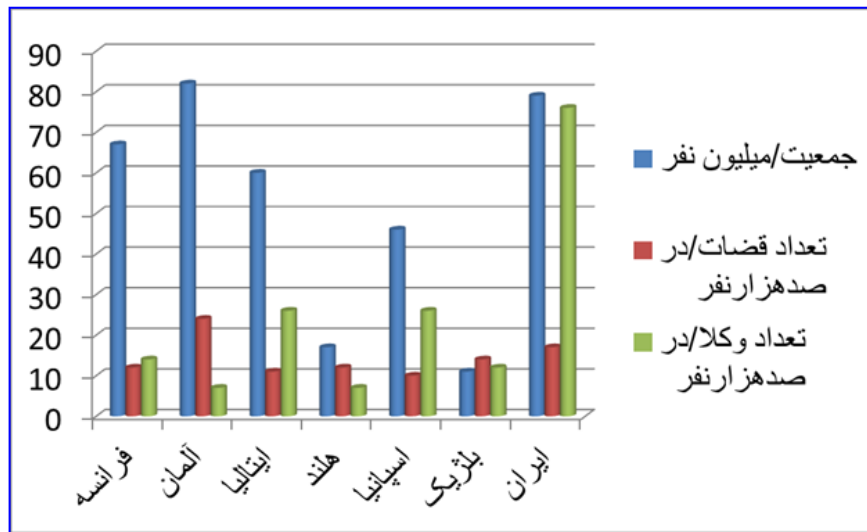
اگرچه تحلیل قطعی و نهایی راجع به کم و کیف پرسنل دستگاه قضائی کشور و یا حتی سایر نقاط جهان، به تنهایی و با تکیه بر آمار و ارقام فوق امکان پذیر نیست لکن مقایسه اجمالی و کلی میان آمار کادر صرفاً قضائی ایران و سایر کشورهای توسعه یافته اروپایی، اختلاف فاحشی را متناسب با جمعیت بازگو نمی‌کند بلکه به نظر می‌رسد این عدد در ایران نیز تقریباً معقول و متناسب با جمعیت کشور می‌باشد.

در خصوص آمار مربوط به تعداد وکلا در هر صد هزار نفر، عدد ۷۶ یا حتی ۳۸ (صرفاً وکلای کانون) نسبت به تعداد وکلای کشورهای اروپایی مذکور به عنوان یک علامت هشدار برای برنامه‌ریزان کلان کشوری، به طرز معناداری قابل توجه و محل تأمل است. به نظر می‌رسد علیرغم وجود ۲۹ هزار و ۹۹۶ نفر وکیل و مشاور حقوقی ماده ۱۸۷، و ۲۳ هزار و ۱۸۷ نفر وکلای فعال در کانون‌های دادگستری و همچنین ۳۱ هزار کارشناس رسمی، فقدان شرایط ارتباط اصولی و آسان مردم با وکلا و مشاوران از سوی حاکمیت، موجب شده است که کماکان جامعه در فهم مسائل حقوقی لازم با مشکل مواجه بوده و تناسب معقولی میان مثلث مردم، وکلا و دستگاه قضائی ایجاد نشده است. یکی از راهکارهای پذیرفته شده برخی کشورهای جهان (علیرغم تعداد کمتر وکیل در آن کشورها) که می‌توان در جمهوری اسلامی ایران نیز آن را نهادینه ساخت، «طرح بیمه وکالت»^۱ است. برای مثال موفقیت و سازوکار آسان این طرح را می‌توان در آلمان مشاهده کرد.

نمودار ستونی شکل ۶ در مقایسه تعداد قضات و وکلا بر اساس جمعیت به نحو روشن‌تری گویای مطلب فوق است.

^۱ - علیرغم وجود تعداد قابل توجهی وکیل و فارغ التحصیل حقوق در کشور متأسفانه به دلایل مختلفی چون ناآشنا بودن مردم به مسائل حقوقی، ترس از تأمین هزینه‌های مالی وکیل، در دسترس نبودن حقوقدانان و...، زمینه و شرایط برقراری ارتباط اصولی و آسان مردم با وکلا و مشاوران فراهم نشده است که این امر خود منجر به تشدید بروکراسی اداری، افزایش تنش و اختلافات حقوقی، تعدد پرونده‌ها، افزایش مراجعات مردم به مراجع و محاکم قضایی و شبه قضایی و ایجاد نگرانی در جامعه می‌گردد. پیاده سازی چنین طرح‌هایی با استقرار نظام ارتباطی منطقی میان مردم و وکلا موجب خواهد شد که در شرایط ضروری بدون نیاز به پرداخت هزینه‌های سنگین، به صورت اجباری از افراد جامعه حمایت حقوقی لازم به عمل آمده و دسترسی آنان به وکلا را تسهیل نماید. برای مطالعه بیشتر راجع به بیمه وکالت رک:

Loi fixant le tarif des frais et dépens devant les autorités judiciaires ou administratives (LTar) du ۱۱ février ۲۰۰۹
Gesetz über die Vergütung der rechtsanwältinnen und rechtsanwälte ۲۰۰۴. ; **Proposition de loi relative aux contrats d'assurance de protection juridique L'assurance de protection juridique**, <https://cuifavocats.com/le-cout-dun-proces/l'assurance-de-protection-juridique/>
; Assurance de protection juridique : trois formes de garanties, <https://www.ffa-assurance.fr/content/assurance-de-protection-juridique?parent=۷&lastChecked=۱۲۰>; **Qu'est-ce que la garantie protection juridique de l'assurance habitation ?**, <https://reassurez-moi.fr/guide/assurance-habitation/garantie-protection-juridique> ; BOLUZE, Léa, **A quoi sert l'assurance protection juridique ?**, Publié le ۲۸/۰۲/۲۰۱۸, [https://www.capital.fr/votre-argent/assurance-protection-juridique-1۲۱۲۲۲۲۲۲](https://www.capital.fr/votre-argent/assurance-protection-juridique-1۲۱۲۲۲۲۲)

شکل ۶: مقایسه جمعیت، تعداد پرسنل قضائی و تعداد وکلای در ایران و شش کشور اروپایی

۵- لزوم تقویت توجه به مقوله «پیشگیری»

در توجیه ناکارآمدی‌ها بر اساس کمبود نیروی انسانی ممکن است مسئله تعدد پرونده‌های قضائی مستمسک قرار گیرد که به هیچ وجه صحیح نیست. قوه قضائیه در ورای نقش قهری و تحکم‌آمیز نسبت به جرائم و اعمال مجازات‌ها تکلیف پیشگیری از وقوع جرم و اختلافات حقوقی را نیز دارد که در بند (۵) اصل صدوپنجاه و ششم (۱۵۶) قانون اساسی کشور صراحتاً یکی از وظایف اصلی قوه قضائیه را «اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین» بیان کرده است. سالیان متوالی فقدان برنامه‌ریزی بر اساس فراوانی آمار جرائم یکی از معضلات اساسی نظام قضائی کشور محسوب می‌شده است. برای مثال جدول ۵ بیانگر فراوانی جرائم ارتكابی زندانیان می‌باشد که کاملاً از هم تفکیک شده است. سهم تقریباً ۵۰ درصدی جرائم مربوط به مواد مخدر و سرقت مال غیر از یک سوی و شیب تقریباً ثابت ورودی زندانیان در هر سال بدون توجه به مقوله پیشگیری می‌تواند زنگ خطری جدی برای امنیت روانی جامعه محسوب گردد. متأسفانه آمار ثابت سالانه وقوع جرائم و زندانیان در کشور گویای ضرورت انجام اقدامات پیشگیرانه و مبتنی بر سیاست‌های اصلاح و بازپروری مجرمین است. خوشبختانه پس از تأسیس معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه، عزم مسئولین محترم قضائی در سال‌های اخیر نسبت به این بخش مغفول قانون اساسی جدی‌تر شده و حرکت به سوی تحولات مهم در این زمینه آغاز شده است که جای امیدواری دارد.

جدول ۵: فراوانی جرائم ارتكابی زندانیان کشور

درصد از کل	فراوانی	جرم
۲۵,۱۲٪	۱۳۷۹۰۷	جرائم مواد مخدر و روان گردان
۲۳,۷۵٪	۱۳۰۲۰۷	سرقت و ربودن مال غیر
۸,۶۳٪	۴۷۳۰۱	اعمال منافی عفت و اخلاق عمومی
۱۵,۲۱٪	۸۳۳۹۷	جرائم علیه اشخاص
۴,۳۷٪	۲۳۹۴۲	جرائم علیه اموال و مالکیت
۲۲,۸۹٪	۱۲۵۴۹۱	سایر جرائم
۱۰۰٪	۵۴۸۲۴۵	جمع کل ورودی

منبع: سازمان زندان‌ها

تفکیک جرائم صورت گرفته در نمودارهای فوق نیازمند توجه و عزم جدی دستگاه قضائی با همکاری سایر قوای کشور در برنامه‌ریزی همه جانبه برای کاهش، به حداقل رساندن و در نهایت حذف هر یک از دسته جرائم بر شمرده فوق است. در همین راستا بر اساس اظهارات مسئولین دست اندرکار در این حوزه با تقویت مقوله پیشگیری و توجه کافی در این زمینه به ویژه در چارچوب معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه در سال با اجرای برنامه‌های پیشگیرانه ۵۴۷ هزار و ۱۰۶ پرونده مواد مخدر در سال ۹۶ مختومه شده است.^۱ بدون تردید این امر یکی از دستاوردهای مهم نظام قضائی است که نیازمند تقویت و پشتیبانی است.

^۱ - دکتر محمد باقر الفت، معاون اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه،

<http://www.dadiran.ir/Default.aspx?tabid=۲۳۵۱&articleType=ArticleView&articleId=۸۵۹۸۵>، کد خبر: ۸۵۹۸۵، تاریخ انتشار خبر: ۱۶ تیرماه ۱۳۹۷، تاریخ مراجعه

به سایت: ۱۳۹۷/۱۱/۰۱.

۶- وضعیت نامطلوب زندانیان کشور

جدول ۶ بیانگر میانگین موجودی و همچنین ورودی زندانیان در ۵ سال گذشته است. وضعیت تقریباً ثابت آمارها در هر سال (میزان ورودی، وضع موجود و طبیعتاً آزادی زندانیان...) بیانگر نوعی اشکال در اعمال سیاست‌های کیفری مبتنی بر احتمال کمی بودن معیارهای قضات ناظر زندان و آزادی زندانیان می‌باشد. فرضی که بیش از مسائلی چون پیشگیری، اصلاح، بازپروری و بازگرداندن زندانیان به جامعه به محدودیت‌های فیزیکی زندانیان توجه می‌کند. حتی وضعیت مساعدتر سال‌های ۹۴ و ۹۵ نسبت به سنوات ماقبل که ممکن است متأثر از تغییرات مثبت قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ (اصلاحی ۱۳۹۴) و ابتکارات آن در کاهش حجم «زندان‌ها تحت قرار» باشد، نباید مانع از توجه به اعمال چنین سیاست‌های مؤثر کیفری نسبت به زندانیان گردد.

جدول ۶: میانگین موجودی و همچنین ورودی زندانیان در ۵ سال گذشته در کشور

وضعیت زندانی	۹۰	۹۱	۹۰-۹۱	۹۲	۹۱-۹۲	۹۳	۹۲-۹۳	۹۴	۹۳-۹۴	۹۵	۹۴-۹۵
میانگین موجودی	۲۲۵۹۱۷	۲۲۶۲۱۴	۰.۱۳	۲۱۷۸۵۱	-۳.۷	۲۲۴۳۳۸	۲.۹۸	۲۲۸.۲۶۵	۱.۷۵	۲۱۷۰۴۳	-۴.۹
ورودی	۵۸۱۸۶۰	۵۵۵۳۹۶	-۴.۵۵	۵۳۱۷۹۵	-۴.۲۵	۵۴۸۲۴۵	۳.۰۹	۴۷۸۸۱۹	-۱۲.۶۶	۴۵۹۶۶۶	-۴

منبع: سازمان زندان‌ها

به گفته مقامات ذی‌ربط جمعیت کیفری کشور ۳ برابر ظرفیت فضای زندان‌هاست^۱. این امر یکی از نقاط هشدار جدی در این زمینه محسوب می‌گردد. بی‌آنکه وارد مشکلات خانوادگی و تبعات منفی اجتماعی و فردی ورود افراد به زندان گردیم، حاکمیت به طور عام و دستگاه قضائی به طور خاص باید به این موضوعات اهتمام جدی داشته و درصدد اصلاح آن بر آید. قدر مسلم، سامان دادن وضع موجود و اعلام نیاز اعم از مالی و نیروی انسانی برای آن، به طور کلی متفاوت از برنامه ریزی و آینده‌نگری در این عرصه است.

۷- اطلاع دادرسی

اطاله در لغت به معنای طول دادن چیزی، ادامه دادن و دراز کردن آمده است^۲. اطلاع دادرسی به مفهوم طولانی شدن نامعقول و غیرمعارف جریان رسیدگی به پرونده‌ها در مراجع قضایی است^۱. البته یافتن آنچه معقول یا

^۱ - رئیس سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، آقای علی اصغر جهانگیر، قابل دسترسی در سایت www.mehrnews.com، تاریخ انتشار: ۱۷ شهریور ۱۳۹۵، تاریخ دسترسی به سایت: سوم اسفند ماه ۱۳۹۶.

^۲ - دهخدا، ۱۳۷۱، ۲۴۳۹.

غیرمعقول است نیازمند معیارهای مشخصی است که به سادگی قابل اظهار نظر نیست. برخی محاکم بین‌المللی نظیر دیوان اروپایی حقوق بشر در این زمینه بیان می‌دارد: «معقول بودن مهلت رسیدگی ... باید بر مبنای اوضاع و احوال هر قضیه مورد ارزیابی قرار گیرد»^۱. به هر روی اصحاب پرونده در جستجوی عدالت و احقاق حق، فارغ از نوع و ماهیت پرونده، به امید صدور عاجل حکم قاضی و فیصله بخشیدن عادلانه به پرونده خویش به محاکم مراجعه می‌نمایند لکن متاسفانه به دلایلی مختلف، اغلب این امر به درازا کشیده و خود موجبات ایجاد مشکلات جدید و همچنین نوعی یاس و ناامیدی در اذهان و افکار عمومی نسبت به پدیده احقاق حق یا دست کم احقاق حق به موقع و به هنگام می‌گردد.

جدول ۷ مقایسه متوسط زمان رسیدگی به پرونده‌ها در واحدهای قضایی دادگستری‌ها را در سال‌های ۹۴ و ۹۵ را نشان داده که متاسفانه به جز در مورد دادگاه‌های کیفری ۲ که شاهد ۲/۲ درصد کاهش روز در رسیدگی به پرونده‌های موضوع این دادگاه هستیم، در بقیه موارد روند رسیدگی‌ها رو به رشد بوده است.

جدول ۷: مقایسه متوسط زمان رسیدگی به پرونده‌ها در واحدهای قضایی دادگستری‌ها در سال‌های ۹۴ و ۹۵

متوسط زمان رسیدگی به پرونده‌ها در واحدهای قضایی دادگستری‌ها (واحد روز)	عنوان مراجع رسیدگی	سال ۹۴	سال ۹۵	تغییرات
رسیدگی به پرونده‌ها در واحدهای قضایی دادگستری‌ها	دادسراهای عمومی و انقلاب	۵۱	۵۲	۱/۹ درصد
	دادگاه‌های کیفری ۲	۸۹	۸۷	۲/۲ - درصد
	دادگاه‌های حقوقی	۱۱۴	۱۱۷	۲/۶ درصد
	دادگاه‌های بخش	۷۸	۷۹	۱/۳ درصد
	دادگاه‌های انقلاب	۹۶	۱۱۲	۱۱/۷ درصد
	دادگاه‌های تجدید نظر	۱۰۰	۱۱۲	۱۲ درصد
	دادگاه‌های کیفری ۱	۲۴۴	۲۵۰	۰/۱۸ درصد

منبع: سایت رسمی وزارت دادگستری (گزارش عملکرد سال ۹۵ قوه قضائیه، تیرماه ۱۳۹۶).

متاسفانه همانگونه که در جدول ۷ مشاهده می‌شود به جز در مورد دادگاه‌های کیفری ۲ که شاهد ۲/۲ درصد کاهش روز در رسیدگی به پرونده‌های موضوع این دادگاه هستیم، در بقیه موارد روند رسیدگی‌ها رو به رشد بوده است. اگرچه در تحلیل آماری زمان رسیدگی‌ها به پرونده باید به عوامل دیگری نظیر ورودی تعداد پرونده‌ها در هر سال نیز توجه داشت لکن موضوع افزایش پرونده‌ها در سنوات بعدی خود معضل دیگری است که در جای

^۱- عبادی، محمد اسماعیل، «علل اطاله دادرسی و راه‌های جلوگیری از آن»، ماهنامه قضاوت، شماره ۲۷، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۵، ص ۴۷. همچنین برای مطالعه بیشتر بنگرید: زارع، مریم و روح اله نوری، «بازمهندسی فرآیندهای رسیدگی کیفری در دادگاه‌های عمومی و انقلاب مبتنی بر کاربرد فناوری اطلاعات»، فصلنامه مدیریت کسب و کار هوشمند، سال ششم، شماره ۲۴، تابستان ۱۳۹۷، ص ۶۴.

^۲- نوریان، علیرضا و احسان سلیمی، «مهلت معقول در مرحله پیش دادرسی کیفری، از سازوکارهای اعمال تا ضمانت اجرای نقض»، مجلس و راهبرد، سال ۲۴، شماره ۹۲، زمستان ۱۳۹۶، ص. ۲۳۲.

خود نیازمند بحث و بررسی خواهد بود. البته لازم به ذکر است باید در تحلیل مدت زمان رسیدگی به پرونده از زمان ثبت پرونده از سوی اصحاب دعوا در مرجع رسیدگی تا زمان صدور حکم را مطلق نظر قرار داد که به نظر نمی‌رسد این موضوع لحاظ شده باشد. در واقع مساله این نیست که قاضی از زمان دریافت پرونده بر روی میز خود ظرف چه مدت به پرونده رسیدگی می‌کند بلکه برای اصحاب دعوا تاریخ مراجعه به محکمه اهمیت خواهد داشت.

در باب دلایل اطاله دادرسی موارد بسیاری وجود دارد که پرداختن به هر یک از آنها خود نیازمند تحقیقی مفصل بوده و از حوصله این مطالب خارج است. متأسفانه اغلب اوقات در وهله نخست، «کمبود نیروی انسانی» به عنوان مهمترین و اصلی‌ترین عامل اطاله دادرسی بیان می‌گردد^۱. علیرغم تلاش قوه قضائیه در سال‌های گذشته نسبت به کاهش مدت زمان رسیدگی به پرونده‌ها و علیرغم تصویب مقرراتی نظیر دستورالعمل آزمایشی استاندارد زمان رسیدگی به پرونده‌های قضایی (شماره ۱/۸۷/۸۴۳۳ - ۱۳۸۷/۱۰/۱ - ۱۳۸۷/۱۰/۱ مصوب)، کماکان اطاله دادرسی وجود داشته و این به دلیل اشکالات غیرقابل انکاری است که هم در سطح قوانین و مقررات مشاهده می‌گردد و هم در کارکرد نهادی قوه قضائیه که مهم‌ترین آن‌ها را می‌توان موارد ذیل دانست:

- کثرت قوانین و مقررات،
- گستردگی دایره شمول جرم‌انگاری،
- ابهام و اجمال قوانین و ...
- فقدان مدیریت صحیح در نحوه تعیین وقت دادرسی،
- ایرادات مربوط به نحوه ابلاغ، اشکالات ارجاع به کارشناسی، عدم استقرار نظام الکترونیک،
- فقدان ایجاد بانک قوانین برای قضات،
- عدم اشراف برخی قضات نسبت به تغییرات قوانین،
- عدم استقرار صحیح نهاد داوری و تشکیلاتی چون شوراهای حل اختلاف.

^۱ - «... یکی از مهم‌ترین علل اطاله دادرسی کمبود نیروی انسانی در دستگاه قضایی است. زمانی که یک شعبه بازپرسی یا دادگاه عمومی و انقلاب، ۱۵۰ پرونده در ماه دارد و گاهی ۲۰۰ پرونده، چه انتظاری دارید؟ زمانی که ورودی پرونده به دیوان عدالت زیاد می‌شود و ما نیرو نداریم چه انتظاری دارید که سریع به پرونده‌ها رسیدگی شود. همه گفته‌اند که از قوه قضائیه حمایت می‌کنند و دو رئیس قوا هم امروز گفتند که ما موظفیم به قوه قضائیه کمک کنیم. عملاً این حمایت‌ها واقع نشده و یا کم‌رنگ بوده است و در حد برطرف کردن نیازها نبوده است. نمی‌خواهم گلابه کنم ولی چه توقعی داریم از قاضی که در ماه به ۱۵۰ الی ۲۰۰ پرونده رسیدگی می‌کند...»، آیت الله صادق آملی‌لاریجانی رییس قوه قضائیه، ۸ تیر ۱۳۹۵، به نقل از جام جم آنلاین، <http://press.jamejamonline.ir/Newspreview/۲۸۹۶۸۶۵۴۷۶۲۶۵۱۹۵۵۶۷>، تاریخ مراجعه به سایت ۲۷ بهمن ۱۳۹۶.

۸- منابع و ماخذ

الف- منابع فارسی

- ۱- اعرابی، سید محمد، «مطالعه نظام پاسخگویی دولت در ایران: نگرشی تطبیقی»، دانش مدیریت، شماره ۵۵، زمستان ۱۳۸۰.
- ۲- رحیمیان، نرگس، «بررسی فساد اقتصادی و راه‌های مبارزه با آن»، مجله اقتصادی، شماره‌های ۹ و ۱۰، آذر و دی ۱۳۹۳.
- ۳- زارع، مریم و روح اله نوری، «بازمهندسی فرآیندهای رسیدگی کیفری در دادگاه‌های عمومی و انقلاب مبتنی بر کاربرد فناوری اطلاعات»، فصلنامه مدیریت کسب و کار هوشمند، سال ششم، شماره ۲۴، تابستان ۱۳۹۷.
- ۴- زاهدی، شمس السادات و همکاران، «بررسی عوامل مؤثر بر کاهش فساد اداری (مطالعه موردی در شهرداری تهران)»، مدیریت فرهنگ سازمانی، سال هفتم، شماره بیستم، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.
- ۵- زرنندی، سعید و جواد معدنی، «طراحی مدل بومی مبارزه با فساد اداری در ایران»، دانش ارزیابی، سال هفتم، شماره ۲۴، تابستان ۱۳۹۴.
- ۶- ساداتی، سید محمدمهدی، «معیارهای کارآمدی درون سازمانی نهادهای مبارزه با مفاسد اقتصادی (با تاکید بر کنوانسیون مریدا و طرح تشکیل سازمان مبارزه با مفاسد اقتصادی)»، دوفصلنامه حقوق اداری، سال سوم، شماره ۹، پائیز و زمستان ۱۳۹۴.
- ۷- سلطانی، سیدناصر، «علل نافرجامی تدوین و تنقیح قوانین در ایران»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، شماره ۴۵، زمستان ۱۳۹۳.
- ۸- صفری، سعید و حمیدرضا نائبی، «رویکردهای مختلف در مبارزه با فساد»، مجموعه مقالات دومین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی در کشور، انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، ۱۳۸۰.
- ۹- طالقانی، غلامرضا و همکاران، «بررسی عوامل فردی و سازمانی مؤثر بر فساد اداری در شعب بانک سپه استان قم»، مدیریت فرهنگ سازمانی، دوره ۱۲، ش ۲، ۱۳۹۲.
- ۱۰- عبادی، محمد اسماعیل، «علل اطاله دادرسی و راه‌های جلوگیری از آن»، ماهنامه قضاوت، شماره ۲۷، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۵.
- ۱۱- فرهنگ دهخدا.
- ۱۲- معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد دوم، چاپ ششم، تهران، ۱۳۹۳، موسسه انتشارات امیرکبیر.
- ۱۳- نوریان، علیرضا و احسان سلیمی، «مهلت معقول در مرحله پیش دادرسی کیفری، از سازوکارهای اعمال تا ضمانت اجرای نقض»، مجلس و راهبرد، سال ۲۴، شماره ۹۲، زمستان ۱۳۹۶.

ب- منابع انگلیسی و فرانسوی

- ۱۴- Assurance de protection juridique : trois formes de garanties, <https://www.ffa-assurance.fr/content/assurance-de-protection-juridique?parent=۷۴&lastChecked=۱۲۰>
- ۱۵- Atlas des populations et pays du monde, accessible à <https://www.populationdata.net>, consulté en ۲۲ fév. ۲۰۱۸.
- ۱۶- BOLUZE, Léa, A quoi sert l'assurance protection juridique ?, Publié le ۳۱/۱۰/۲۰۱۸, <https://www.capital.fr/votre-argent/assurance-protection-juridique-۱۳۱۳۷۳۷>
- ۱۷- Cepej, La Commission européenne pour l'efficacité de la justice, accessible à <http://libertes.blog.lemonde.fr/۲۰۱۰/۱۱/۲۹/combien-de-magistrats-en-france/>.
- ۱۸- GARELLO, Jacques, « Inflation législative et déclin du droit », Un article de l'aleps, accessible à <https://www.contrepoints.org/۲۰۱۳/۱۰/۳۰/۱۴۴۴۴۳-inflation-legislative-et-declin-du-droit>,
- ۱۹- Larousse, ۲۰۰۵, Paris, France.
- ۲۰- Loi fixant le tarif des frais et dépens devant les autorités judiciaires ou administratives (LTar) du ۱۱ février ۲۰۰۹
- ۲۱- Proposition de loi relative aux contrats d'assurance de protection juridique L'assurance de protection juridique, <https://cuifavocats.com/le-cout-dun-proces/assurance-de-protection-juridique/>
- ۲۲- Qu'est-ce que la garantie protection juridique de l'assurance habitation ?, <https://reassurez-moi.fr/guide/assurance-habitation/garantie-protection-juridique>

ج- منابع وب پایه

- ۲۳- سایت رسمی سازمان شفافیت بین الملل (<https://www.transparency.org>)
- ۲۴- سایت رسمی وزارت دادگستری (www.justice.ir)
- ۲۵- سایت رسمی سازمان زندان‌ها (<http://prisons.ir>)
- ۲۶- درگاه ملی آمار ایران (www.amar.org.ir)
- ۲۷- سامانه ملی قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران، معاونت حقوقی ریاست جمهوری،
http://law.dotic.ir/AIPLaw/t_lawreglist.do?islaw=true
- ۲۸- سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (<http://rc.majlis.ir>)
- ۲۹- روزنامه فرانسوی فیگارو (<http://www.lefigaro.fr>)
- ۳۰- سایت رسمی آنتیکور (<https://www.anticor.org/presentation>)